

Marcial de la Cámara i el *Suplemento a la Biblioteca del Constructor, del Industrial, Bellas Artes, Obras Públicas y Ciencias Exactas*

Esteve Castañer Muñoz
Universitat Autònoma de Barcelona
Departament d'Art
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

RESUM

El mestre d'obres Marcial de la Cámara publicà, entre altres obres, la revista *Suplemento a la Biblioteca del Constructor...* (Valladolid, 1876-1879) dedicada a la defensa professional dels mestres d'obra, a la difusió de les seves obres i a la reflexió sobre els aspectes més polèmics de la cultura arquitectònica del segle XIX.

Paraules clau:
arquitectura, periodisme, mestres d'obres.

ABSTRACT

Marcial de la Cámara and the *Suplemento a la Biblioteca del Constructor, del Industrial, Bellas Artes, Obras Públicas y Ciencias Exactas*

Marcial de la Cámara was a nineteenth Century builder who among others works published the periodical *Suplemento a la biblioteca del constructor...* (Valladolid 1876-1879). This journal was devoted to the defense of the professional interest of the builders, the diffusion of their work, and to reflect over the controversies of the architectural culture of the nineteenth Century.

Key words:
architecture, journalism, builder.

El *Suplemento a la Biblioteca del Constructor, del Industrial, Bellas Artes, Obras Públicas y Ciencias Exactas* fou una revista publicada a Valladolid entre 1876 i 1879 pel mestre d'obres Marcial de la Cámara que apareix citada únicament de manera indirecta o puntual en els estudis sobre premsa d'arquitectura¹ o sobre premsa vallisoletana del segle XIX. Àngel Isac no la inclou en el seu repertori de publicacions periòdiques d'arquitectura del segle XIX² i Celso Almuíña, tot i donar una informació precisa sobre aquesta revista, afirma no haver-ne localitzat cap exemplar³. La seva consulta⁴ i l'anàlisi dels seus continguts constitueix una aportació a la història del periodisme espanyol d'arquitectura, al coneixement de la cultura dels mestres d'obres del segle XIX i a la descoberta de la figura del seu director, Marcial de la Cámara.

Don Marcial de la Cámara

La tasca editorial, potser l'activitat més important o almenys la més coneguda del mestre d'obres Marcial de la Cámara, nascut a Reinosa (Santander) l'any 1832⁵, no s'inicià ni es limità a la publicació del *Suplemento a la Biblioteca del Constructor...* El 1855, poc després d'haver acabat la seva formació professional, publicà a Valladolid la *Revista Artística*⁶ i la primera edició del *Tratado teórico-práctico de Agrimensura y Arquitectura legal*⁷. D'aquest darrer foren realitzades almenys quatre edicions que van ser ampliades i actualitzades successivament, la segona en data desconeguda, la tercera l'any 1863 i la quarta el 1873. El contingut d'aquesta obra fa palesa la ràpida i profunda evolució de la legalitat espanyola referent a l'activitat

de la construcció, dels conceptes de la propietat immobiliària, de l'urbanisme i de la sociologia dels agents que intervenen en la tasca edilícia. Cámara, amb el seu *Tratado*, adreçat tant als professionals i a les escoles i acadèmies com a les administracions i als propietaris⁸, fa una contribució àmplia i continuada a una de les noves branques de la litetatura arquitectònica que es desenvolupà al segle XIX, la de l'arquitectura legal. El 1862, l'arquitecte Mariano Calvo Pereira justificava així el desenvolupament d'aquest camp del saber: «si la arquitectura legal no ha sido hasta ahora una ciencia reducida á principios, eso ha consistido en que los pasados siglos han sido menos sistematizados que el nuestro, y en que la policia rural y urbana giraba en un limitadísimo círculo de casos y prescripciones»⁹.

La dedicació de Cámara a aquest terreny de la teoria és plenament coherent amb el seu perfil professional de mestre d'obres. Per una banda, l'arquitectura legal va vinculada a aspectes tècnics i d'aplicació sobre el terreny que concerneixen directament al camp d'activitats dels mestres d'obres a mitjan segle XIX. Per altra banda, l'arquitectura legal estableix les competències dels diferents professionals de la construcció. Marcial de la Cámara apareix ja a l'època de la redacció del seu *Tratado* com un actiu defensor de la identitat i les competències professionals dels mestres d'obres, tot denunciant els desequilibris existents entre la formació exigida i la progressiva limitació de llurs atribucions:

[...] en la actualidad se hacen estudios más largos y escrupulosos para obtener el título de maestro de obras, que los que en época no muy lejana se necesitaban para obtener el de arquitecto, luego no encontramos razón para que habiendo adelantado tanto una clase como la

1. E. CASTANER, «Les revues d'architecture en Espagne au XIXème siècle (de 1846 aux environs de 1928)», *Revue de l'Art*, 1990, núm. 89, p. 59-60.

2. Á. ISAC, *Eclecticismo y pensamiento arquitectónico en España. Discursos, revistas, congresos, 1846-1919*, Diputación Provincial, Granada, 1987.

3. C. ALMUIÑA, *La prensa vallisoletana durante el siglo XIX (1808-1894)*, Valladolid, 1977, vol. I, p. 162.

4. Hem localitzat un exemplar complet d'aquesta publicació a la Biblioteca del COAC a Barcelona. En els registres de l'esmentada biblioteca no queda constància de la procedència de l'obra. En tot cas, constitueix un testimoni significatiu de la vinculació del seu director amb l'ambient professional de Barcelona.

5. *Enciclopèdia Universal Espasa Calpe*, Barcelona, 1929, vol. X, p. 1096.

6. Segons Celso Almuíña, la *Revista Artística* fou un setmanari publicat entre setembre i desembre de 1855 sota la direcció de Marcial de la Cámara que estava dedicada a arquitectura, ferrocarrils, carreteres, camins i monuments (C. ALMUIÑA, *op. cit.*, vol. 2, p. 475).

7. «La primera edición [...] escrita al corto tiempo de salir de la escuela [...]» (M. DE LA CÁMARA, *Tratado teórico-práctico de Agrimensura y Arquitectura legal*, 3a ed. Imp. F.M. Perillán, Valladolid, 1863, p. 9.

8. «Obra adoptada de testo en varias escuelas especiales de Bellas Artes necesaria á los tribunales, centros administrativos, autoridades judiciales y gubernativas, Consejos y Diputaciones Provinciales, ayuntamientos, empresas y sociedades de obras públicas y civiles, juriconsultos, ingenieros de caminos y militares, arquitectos, maestros de obras, directores de caminos y canales de riego, ingenieros agrónomos, subalternos de obras públicas, peritos agrícolas, agrimensores, aparejadores, alumnos de la Escuela especial de Arquitectura y de las Escuelas especiales de Bellas Artes, indispensable á los propietarios de heredades rústicas y urbanas [...]» (ibídem).

9. M. CALVO PEREIRA, *De las aguas bajo el punto de vista legal y con aplicación a las construcciones y abastecimiento de las ciudades en sus diferentes usos*, Madrid, 1862, p. 8-9.

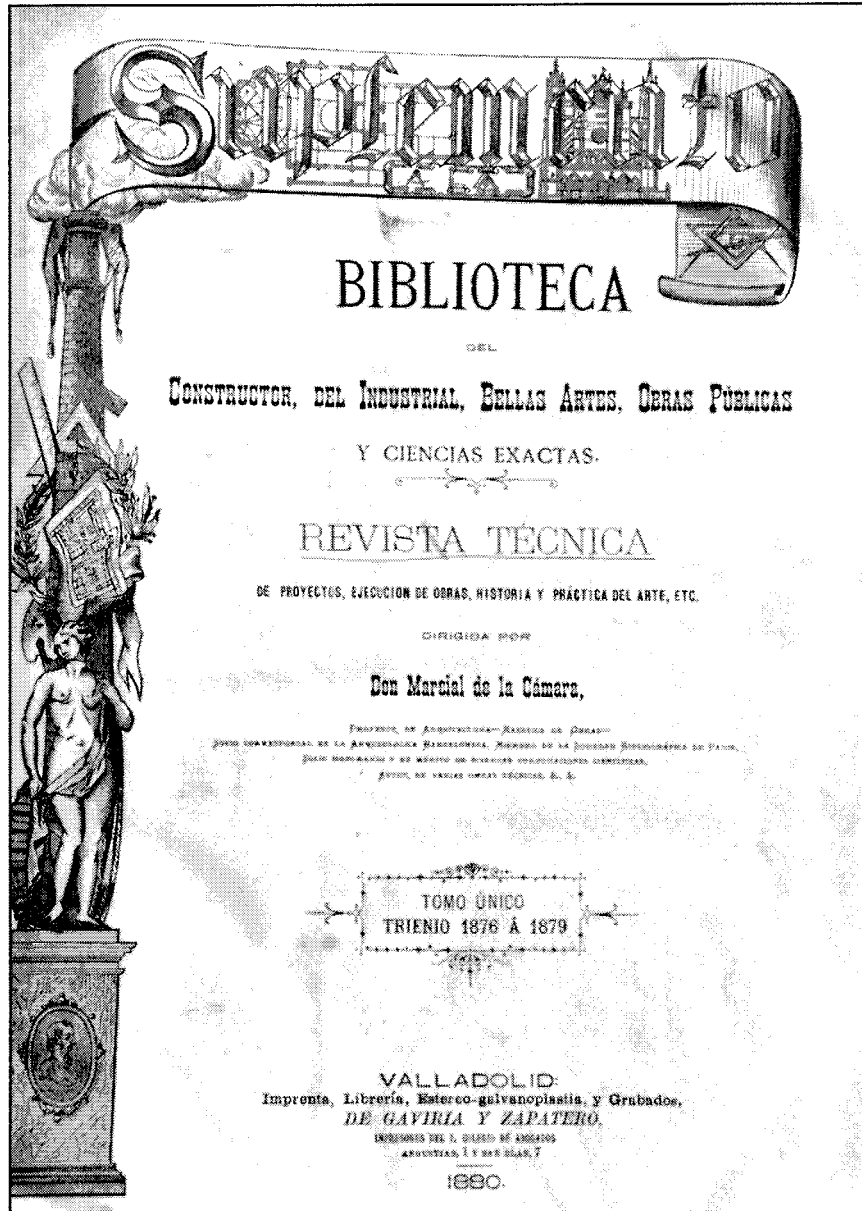

Figura 1. Portada de l'edició de la revista en un volum únic, 1880.

10. M. DE LA CÁMARA, op. cit. p. 259.

11. C. ALMUIÑA, op. cit., vol. 2, p. 371.

12. A. BONET CORREA, S. LORENZO, F. MIRANDA, *La polémica ingenieros-arquitectos en España, siglo XIX*, Turner, Madrid, 1985, p. 41.

13. Al *Suplemento a la Biblioteca del Constructor...* apareix un anunci publicitari de la vuitena edició d'aquesta *Agenda...* corresponent a l'any 1877 en la qual especifica la presentació, els continguts i les tarifes (*Biblioteca del Constructor...*, 1876, p. 68).

14. C. ALMUIÑA, op. cit. vol. I, p. 210.

15. *Enciclopedia Universal Espasa Calpe*, Barcelona, 1929, vol. X, p. 1096.

16. C. ALMUIÑA, op. cit. vol. I, p. 162.

17. *Ibidem*, vol. II, p. 388.

18. La finca era situada a 400 m de l'estació de ferrocarril de Quintana del Puente de la Compañía del Norte («Quinta Negredo», a *El Norte de Castilla*, 16 de maig de 1886, suplement especial).

19. C. ALMUIÑA, op. cit. vol. I, p. 162.

20. La pròpia redacció en nota introductòria a un dels articles publicats definia aquesta finalitat: «la idea que nos inspiró la creación de nuestra *Biblioteca...* hacer conocer los clásicos, facilitando su estudio, á la par que las obras modernas, fuentes todas de la bella arquitectura» (*Suplemento a la Biblioteca del Constructor...*, 1877, p. 145).

21. A la portada de l'edició compilada del 1880 hi havia estat afegit un subtítol: *Revista técnica de proyectos, ejecuciones de obras, historia y práctica del arte, etc.*

22. «Profesor de arquitectura. Maestro de obras. Socio correspondiente de la arqueológica de Barcelona. Miembro de la Sociedad Bibliográfica de París. Socio Honorario y de mérito de diversas corporaciones científicas, autor de varias obras técnicas, &, &».

23. La mateixa voluntat universal d'interlocutors i de parcel·les del saber apareixia en les empreses periodístiques dels arquitectes: la *Revista de la Sociedad Central de Arquitectos*, apareguda a Madrid l'any 1876 era «dedicada a los que cultivan las ciencias y las artes; al propietario, contratista, industrial, comerciante y a la sociedad en general» (Vegeu: Á. ISAC, op. cit., p. 179).

de maestros de obras, se la quiera tratar con ese exclusivismo, y se la tenga con las manos atadas en el pequeño círculo de unas atribuciones¹⁰.

Aquest *Tratado* apareix en el mateix context i amb el mateix esperit d'empresa individual que la coneguda revista de contingut plenament legal *El Consultor del Ayuntamiento* publicada pel seu cunyat Marcelo Martínez Alcubilla a partir del 1855¹¹.

Amb aquesta mateixa finalitat publicà Cámara, també a Valladolid, la seva obra titulada *Los profesores de arquitectura*, l'any 1871, en la qual recull de manera extensa la polèmica sobre la validesa del títol professional de professor d'arquitectura, entre el propi Cámara, els mestres d'obres Pedro Vidal i Francisco Bres Vilademunt i l'arquitecte i enginyer Enrique Berrocal¹². La *Biblioteca del Constructor...* serà també i de manera molt principal, com veurem més endavant, un instrument d'afirmació corporativa dels mestres d'obres.

Marcial de la Cámara també edità l'*Agenda del Constructor*, obra en dos volums de caràcter eminentment utilitari que comprèn una col·lecció legislativa, un apartat tècnic-científic amb recopilació de fórmules i taules de donades útils i un calendari d'interès per als professionals¹³.

El setmanari *El Álbum*, una altra experiència periodística de M. de la Cámara, de caire artístic-literari i de durada aparentment efímera, aparegué al juliol del 1879, coincidint amb el període final de la *Biblioteca del Constructor*¹⁴. Fou també l'impulsor d'altres publicacions, com *Cartilla métrico-agraria* (1875), *La cuestión económica y rentística en España* (1888)¹⁵ i el diari *El Castellano* (1890-?).

Marcial de la Cámara, que visqué i desenvolupà la seva carrera íntegrament a Valladolid, és lluny d'aparèixer als nostres ulls com un simple constructor artesanal provincial. Ben al contrari, s'esforça per obtenir una imatge de professional amb formació teòrica i coneixedor d'altres universos culturals i professionals que la seva pròpia ciutat. En aquest sentit, la seva relació amb la corporació de mestres d'obres de Barcelona, els seus viatges a París¹⁶, i la seva vinculació a una societat cultural parisenca —la Société Bibliographique de París— defineixen un personatge dinàmic, viatger i cosmopolita, que es vol equiparar al paradigma de l'arquitecte del segle XIX. Aquesta mateixa voluntat es fa palesa, ho veurem més endavant, en la seva revista.

Però l'interès del personatge no queda limitat a l'esfera professional. Marcial de la Cámara desenvolupà també una tasca d'explorador agrícola amb mentalitat empresarial que el fa aparèixer com un dinamitzador, en la teoria i en la pràctica, de l'economia del país. Amb esperit positivista es proposa modernitzar les estructures productives i fer així realitat el somni il·lustrat de l'enriquiment

i el progrés de la nació. El plantejament teòric de «defender los intereses industriales y comerciales de la sociedad en general y de esta localidad en particular» que presideix l'edició del setmanari *El Castellano* a partir del 1890¹⁷, havia estat aplicat a la pràctica per Cámara a l'explotació programada i modèlica de la seva propietat agrícola Quinta Negredo (Palència). Quan Cámara, amb el seu cunyat Marcelo Martínez Alcubilla, va adquirir la propietat l'any 1862, aquesta era pràcticament improductiva. A partir d'un estudi detingut del terreny hi va practicar plantacions sistemàtiques de fruiters i de vinyes. En un període breu d'anys va aconseguir la producció rendible de diversos productes i principalment de vins de gran qualitat premiats amb la medalla d'or a l'Exposició Universal d'Anvers. L'èxit qualitatiu va anar acompanyat de l'èxit comercial, al qual va ajudar la gran proximitat del ferrocarril¹⁸.

EL SUPLEMENTO A LA BIBLIOTECA DEL CONSTRUCTOR

Característiques editorials i programa cultural

Segons Almuïña la periodicitat de la revista hauria estat aproximadament mensual¹⁹, però la seva consulta ens permet suposar una periodicitat més reduïda, ja que la col·lecció completa consta de 42 números apareguts en menys de tres anys. Tanmateix, la manca de numeració i de data en els diferents números com també el desconeixement de les dates precises d'aparició i final de la publicació no permeten precisar aquest extrem amb exactitud.

Es presentava com una revista d'entre quatre i deu pàgines aproximadament, amb nombroses il·lustracions integrades al text (84 gravats en total) o sense integrar (7 làmines). El responsable de l'edició fou el taller Gaviria y Zapatero de Valladolid, el qual realitzà el 1880 —l'any després de la desaparició de la revista— una edició de tots els números en un sol volum. La pròpia designació de la revista —*Biblioteca*— anuncia la voluntat de constituir un recull de coneixements més estables que uns simples butlletins d'actualitat.

La portada constitueix, tant en la seva part escrita com en la seva part gràfica, un veritable programa de la publicació. La presència de la paraula *Suplemento* presidint la primera plana podria fer pensar que es tracta d'una publicació complementària d'una altra més important, però la coherència de la revista per si mateixa, com també

els testimonis d'època palesen que era una publicació independent. Si, en canvi, entenem aquest *Suplemento*, com una contribució a l'increment i la millora de la biblioteca especialitzada del lector, les dues paraules clau del títol de la revista —*Suplemento a la Biblioteca...*— es complementen i prenen un sentit clar en relació amb la cultura arquitectònica del destinatari²⁰. D'una manera més precisa, la revista de Marcial de la Cámara també pot aspirar a complementar i ampliar les seves pròpies obres ja editades.

Amb l'amplitud dels àmbits del saber que vol abastar («bellas artes, obras públicas y ciencias exactas»)²¹ i la diversitat dels lectors als quals s'adreça («el constructor, el industrial»), no fa res més que seguir les pautes de tot el periodisme arquitectònic del segle XIX que es reivindicava a la vegada tècnic, erudit, científic, artístic i històric. Els arquitectes definien així com a seus una gran diversitat de terrenys del coneixement i de la cultura davant la concurrència d'altres professionals. Amb la seva revista Marcial de la Cámara fa el mateix, però en aquest cas no en nom dels arquitectes, sinó dels mestres d'obres. La presentació que Cámara fa de si mateix a la portada de la revista en tant que director²² no fa altra cosa que establir la seva condició professional associant-la a tot un seguit d'institucions científiques i culturals nacionals i estrangeres per tal de reforçar la consideració de la seva «clase profesional». Amb la mateixa voluntat, i per tal de no caure en una espècie d'hermetisme corporativista, la seva publicació no anava adreçada únicament als mestres d'obres, sinó de forma genèrica al conjunt d'agents que participen en l'edificació: els constructors i els industrials²³.

La part gràfica de la portada és plenament coherent amb aquest programa intel·lectual i socioprofessional. Consisteix en un emmarcament lateral esquerre i superior constituït per dos elements. Un element vertical que comprèn una base amb l'efígie de Vitruvi damunt la qual s'aixeca una xemeneia monumental a la qual se sobreposen un personatge femení nu, una roda dentada, una paleta de pintor i un plànol arquitectònic envoltat d'una corona de llorers i coronat pel regle i l'escadre. Es tracta, ni més ni menys, que d'una associació del treball arquitectònic amb la bellesa artística —fonamentada en la base segura del classicisme— i amb la indústria. L'element horitzontal superior que sorgeix del fum de la columna-xemeneia industrial en forma de pergamí conté la paraula *Suplemento* en caligrafia de gust medieval i la secció i la planta d'una catedral gòtica inserides entre les lletres. El sentit d'aquest títol superior és, en la nostra opinió, doble: per una banda, en fer al·lusió als constructors de catedrals, dóna legitimitat històrica als mestres d'obres; per altra banda, relativitza el valor estètic del classicisme introduint una referència directa a l'art medieval.

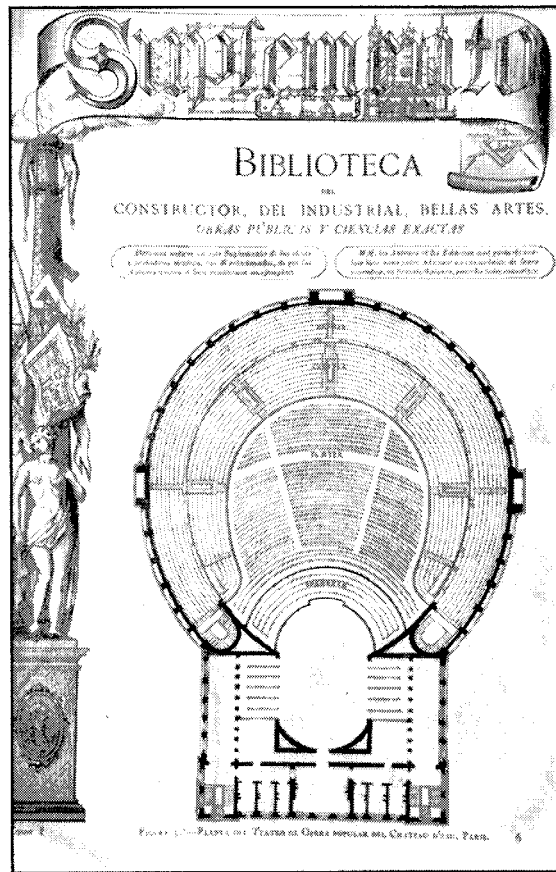

Figura 2. Planta del Teatre de l'Òpera Popular del Château d'Eau, París.

Figura 3. Absis de l'església del Sagrat Cor, Amsterdam.

24. *Ibidem*, p. 10 i s.

25. C. ALMUINA, *op. cit.* p. 162.

26. Á. ISAC, *op. cit.*, p. 421.

27. Aquesta crònica prové de la revista francesa *Gazette des Architectes*.

En conseqüència, aquest programa gràfic recull les grans qüestions de la cultura arquitectònica del segle. El debat socioprofessional, el mite de la indústria que es vol fer compatible amb la creació artística i l'acceptació en peu d'igualtat de diferents estils històrics, assumint així la «condició eclèctica» de l'arquitectura del temps, tal com Àngel Isac la defineix²⁴. La realitat és que la revista respon de manera molt satisfactòria a un programa cultural i professional tan ambiciós.

Però l'interès dels mitjans de reproducció gràfica no es limiten a la composició de la portada. El *Suplemento a la Biblioteca del Constructor...* era una revista amb molta il·lustració, la qual cosa significava un mèrit important en aquelles dates, sobretot si tenim en compte que es tractava d'una publicació especialitzada de província. A Madrid la primera revista d'arquitectura que es pugui considerar il·lustrada fou *La arquitectura española* (Madrid, 1866), que comprenia làmines separades del text. Però en realitat no fou fins a la Restauració i amb el suport de la Sociedad Central de Arquitectos quan aparegué a Madrid un periodisme especialitzat i estable amb mitjans de reproducció gràfica abundants i integrats al text. En el panorama periodístic de Valladolid el *Suplemento a la Biblioteca del Constructor* es pot considerar com una pionera de les revistes il·lustrades i una demostració impressionant de mitjans, tant per part de l'autor com de l'editor²⁵.

Val a dir que en el terreny del periodisme especialitzat il·lustrat els arquitectes anaven endarrerits respecte dels mestres d'obres, els quals comptaven des del 1863 amb la *Revista de Caminos Vecinales, Canales de Riego y Construcciones Civiles*²⁶.

La crònica d'actualitat, el coneixement històric i la reflexió teòrica

El *Suplemento a la Biblioteca del Constructor* fou una revista d'actualitat. La voluntat de fer arribar als professionals una crònica fidel i documentada de les realitzacions contemporànies era una aspiració del periodisme especialitzat més innovador i exigia, per part de la redacció, una xarxa ben estesa de corresponsals i de fonts d'informació. La divulgació de solucions adoptades per diferents professionals era un element preciós per a la formació de criteris dintre del procés de reflexió sobre la definició de noves tipologies arquitectòniques que caracteritzà el segle XIX. La crònica d'actualitat de la *Biblioteca del Constructor* no fou gaire àmplia —cal tenir present el caire quasi personal de la revista i la seva curta durada—, però sí molt significativa. D'acord amb els interessos dels

mestres d'obres i amb la imatge professional que d'ells vol donar Marcial de la Cámara, els objectius prioritaris d'aquesta crònica d'actualitat foren majoritàriament les obres públiques i l'arquitectura utilitària. La construcció i la projecció de carreteres provincials, de ferrocarrils, de mercats, d'escorxadors i de presons, entre altres, constitueixen la part més substancial d'aquesta crònica. L'article dedicat al mercat del Born de Barcelona acompanyat d'un gravat que representa una perspectiva general de l'edifici en constitueix un bon exemple. La difusió periodística d'aquest edifici per part del *Suplemento a la Biblioteca del Constructor*—l'únic cas que nosaltres coneixem dintre del periodisme especialitzat— amb tanta riquesa de mitjans, contribuí, sens dubte, a definir el seu caràcter model·lic dins de l'àmbit espanyol.

Tanmateix, l'arquitectura en la seva vessant més artística i monumental també trobà lloc a les pàgines de la *Biblioteca del Constructor*. Els llargs articles il·lustrats referents al teatre de l'òpera popular de Château d'Eau de París²⁷ i al projecte del mestre d'obres Macario Planella Roura per un monument dedicat a les glòries espanyoles del segle XIX constitueixen dos exemples de la projecció de la revista de Marcial de la Cámara envers facetes de l'activitat constructiva respecte de les quals els mestres d'obres eren progressivament marginats, ho veurem més endavant, a través de la delimitació estricta de llurs atribucions professionals.

El *Suplemento a la Biblioteca del Constructor* pretengué, i sens dubte ho aconseguí en bona part, tenir un contingut erudit, un espai per a la reflexió teòrica i per a l'enriquiment cultural en el sentit més ampli. Les notícies sobre descobriments arqueològics, les cròniques sobre edificis històrics —especialment amplis són els apunts històrico-artístics sobre les catedrals de Burgos i de Sevilla— i el comentari de mostres de belles arts són singularment abundants i elaborades per una publicació d'aquestes característiques i mitjans. En aquest terreny, la col·laboració de Ramón Soriano fou molt important. La presentació de la traducció castellana dels deu llibres d'arquitectura de Vitruvi que Marcial de la Cámara estava publicant, tot i que es podria considerar en certa manera com un tret retardatori de la seva cultura arquitectònica, és indubtablement un testimoni de l'erudició del director de la revista.

Però la dimensió erudita no es limità al coneixement històric, sinó a una tasca més activa de reflexió sobre l'art i la creació en el seu moment i, de manera més precisa, sobre el tema recurrent de la definició de l'estil del segle. En aquest àmbit, la transcripció del discurs d'inauguració del local del Centre de Mestres d'Obres de Catalunya per Isidro Reventós y Amiguet sobre el tema «la originalidad de un estilo arquitectónico contemporáneo» té un valor programàtic. Per Reventós, com

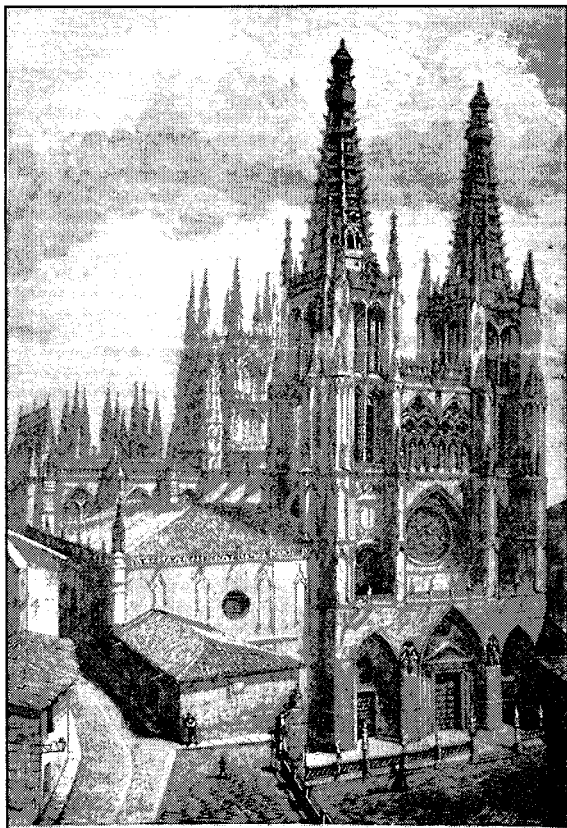

FIGURA 52.—FAÇANA DE LA CATEDRAL DE BURGOS Y DISTRIBUCION EXTERIOR.

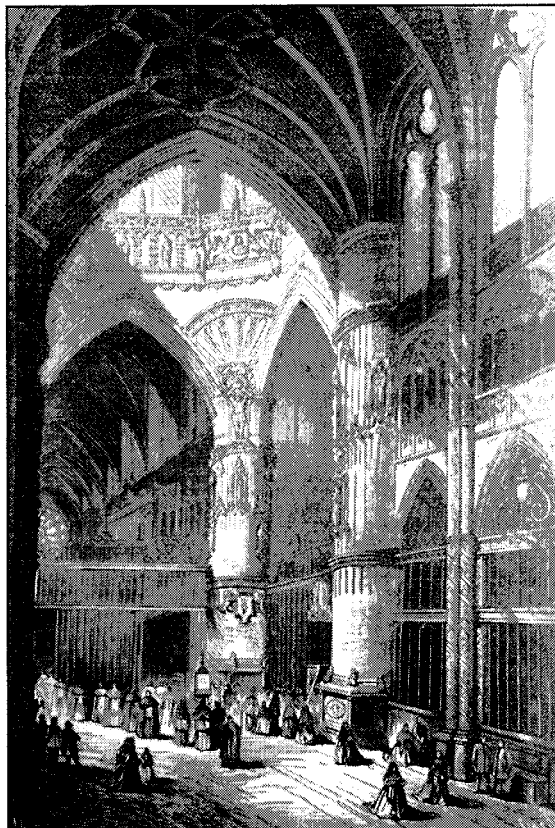

FIGURA 53.—INTERIOR DE LA NAVES PRINCIPAL DE LA CATEDRAL DE BURGOS.

Figura 4.
Façana de la catedral de Burgos.

Figura 5.
Interior de la catedral de Burgos.

Figura 6.
Perspectiva del mercat del Born, Barcelona.

La Biblioteca del Constructor, del Industrial, Bellas Artes, Obras publicas y Ciencias exactas
A SUS ABOBADOS.

Vista perspectiva del MERCADO DEL BORN en el Parque de Barcelona,
diseñado por DON JOSE FONTBERE Y MESTRE, MAQUINARIA DE GUERRA,
Y LA CONSTRUCTORA, LA MAQUINARIA TERRESTRE Y MARITIMA.

PROYECTO DE DON JOSE FONTBERE Y MESTRE

28. «Por la luz que producen las ciencias y los descubrimientos propios de nuestra edad, podemos aprovechar recursos plenamente ignorados en lo antiguo que por sí solos pueden caracterizarnos en lo venidero; y con el empleo y ayuda de materiales hasta hoy olvidados en su valor pueden combinarse los elementos constitutivos de construcción arquitectónica de una manera tan razonada que aspiren a lo inmortal» (I. REVENTÓS, «La originalidad de un estilo arquitectónico contemporáneo», a *Suplemento a la Biblioteca del Constructor...*, 1877, p. 152).

29. L. DOMENECH i MONTANER, «En busca d'una arquitectura nacional», a *La Renaixença*, 1878 (traducció castellana a *Cuadernos de Arquitectura*, 1963, p. 9-11); RADA y DELGADO, J. DE LA, «Cuál es y debe ser [...] el carácter de la arquitectura de nuestro siglo», a *Revista de la arquitectura nacional y extranjera*, 1882, p. 172-178; LÁZARO, J.B. «El estilo moderno», a *Revista de la Sociedad Central de Arquitectos*, 1882, p. 211.

30. «Deben también emanciparse los Escultores, los Pintores y los Músicos de la férula académica, y que ha de emanciparse el poeta como ave que rompe sus ligaduras para tomar vuelo, de las trabas que le impone una gloriosísima tradición servilmente venerada» (I. REVENTÓS, «Estilo arquitectónico contemporáneo», a *Suplemento a la Biblioteca...*, 1877, p. 145).

31. *Suplemento a la Biblioteca...*, 1878, p. 199, 210, 219, 230 i 263.

32. *Ibidem*, 1876-1877, p. 110-112, 119-120 i 126-128.

33. *Ibidem*, 1879, p. 288.

34. *Ibidem*, 1876, p. 23 i 65-66.

35. «M.M. les auteurs et les Editeurs sont priés de vouloir bien nous faire adresser un exemplaire de leurs journaux, ou livres techniques, pour les faire connaître».

36. Sobre aquesta qüestió vegeu: P. NAVASCUÉS PALACIO, «Influencia francesa en la arquitectura madrileña del siglo XIX: la etapa isabelina», a *Archivo español de arte*, núm. 217, 1982, p. 59-68.

37. La redacció de la revista presenta els texts de Narjoux amb una nota prou significativa: «Los viajes forman la juventud, como se ha dicho, y no son menos útiles para el desarrollo de las facultades en la edad proveccta. Pero para el que son de inquestionable provecho é instrucción es para el artista, que saca doble fruto de sus estudios y observaciones» (*Suplemento a la Biblioteca...*, 1876, p. 83).

38. *Suplemento a la Biblioteca...*, 1876-1877, p. 121, 128, 136, 146, 153.

per tants d'altres teòrics contemporanis, el dubte presideix la definició de l'ideal arquitectònic, però pren partit per aquells que fan una valoració positiva d'aquesta condició. El dubte es planteja entre el passat i la tradició, d'una banda, i el futur i la innovació, d'una altra. Defensor del coneixement de l'art del passat en el seu esperit, de la seva conservació i del seu enteniment en relació amb el seu context històric, Reventós critica en canvi el risc d'una cultura artística excessivament «arqueològica y bibliòfila» condemnada a la repetició mimètica i formalista dels estils del passat i, en conseqüència, a la manca d'originalitat. Sense renunciar doncs a aquesta tradició, entesa de manera oberta, Reventós aposta, des d'una òptica positivista, pel futur i per la innovació, i més precisament pel desenvolupament de la ciència i la tècnica que posen en mans dels constructors unes capacitats desconegudes anteriorment²⁸. Aquest criteri de Reventós és significatiu de la mentalitat pragmàtica dels mestres d'obres, més interessats pels nous procediments i materials constructius que no pas per polèmiques esteticistes. Per altra banda, des d'un punt de vista teòric, la postura de Reventós era comuna a la d'altres autors del moment, com ara els arquitectes Lluís Domènech i Montaner, Juan de la Rada y Delgado i Juan Bautista Lázaro²⁹, els quals, parlant de l'eclecticisme, feien una valoració positiva de la condició incerta de l'arquitectura i la consideraven el terreny idoni per crear, amb la inspiració del passat però amb tota llibertat, una nova arquitectura. Isidro Reventós reivindica per a l'artista una llibertat total de creació contraposada al dirigisme acadèmicista³⁰. En aquesta defensa d'una concepció romàntico-individualista del geni creador podem entreveure una crítica a l'organització jeràrquica de les institucions acadèmiques en la mesura que aquestes estaven contribuint a la marginació dels mestres d'obres en relació amb els arquitectes.

La innovació tècnica i la cultura cosmopolita

En estreta relació amb el que acabem de plantejar, trobem molt present en la línia editorial de la revista tot el que té relació amb les qüestions tècniques i constructives exposades a través de les obres teòriques i les realitzacions, tant nacionals com estrangeres. En aquest terreny cal destacar, entre altres, la publicació íntegra de l'article «Armadura» extret del *Diccionario general de la arquitectura y la ingeniería* de Pelayo Clairac³¹, de la llarga memòria dedicada al tema «empleo del hierro en las construcciones»³², de l'article dedicat al «sistema privilegiado de construcción de pisos y cubiertas» establert pel mestre d'obres barceloní Rafael

Guastavino³³ i de la detinguda ressenya sobre el *Dictionnaire des termes employés dans la construction* de Pierre Chabat, professor del Conservatoire des Arts et Métiers de París³⁴.

Un altre element il·lustratiu d'aquesta vessant tècnica-industrial, però des d'una perspectiva comercial, és la inclusió d'anuncis publicitaris de proveïdors d'elements constructius, com ara la Fundición de Hierro Mariano Bertrán de Lis, d'Antequera (Màlaga).

El *Suplemento a la Biblioteca del Constructor...* està caracteritzat per una decidida voluntat de cosmopolitisme i de projecció exterior. La inclusió en la portada d'un epígraf en castellà i en francès en el qual se sol·licitava als autors i editors de revistes i llibres d'arquitectura que possessin les seves obres en coneixement de la redacció per tal de difondre-les, dóna idea de la voluntat de projecció fins i tot internacional de la revista i del seu director³⁵. I, recíprocament, fa palesa la vinculació i la dependència espanyola de la producció bibliogràfica francesa³⁶. Cada número de la revista consta d'una secció bibliogràfica més o menys extensa en la qual apareix una gran quantitat d'obres franceses. Els articles i les cròniques de la *Biblioteca* eren sovint traduccions del francès com els articles ja esmentats sobre el teatre de l'òpera popular del Château d'Eau a París, publicat a la *Gazette des architectes*, o el *Dictionnaire des termes employés dans la construction* de Pierre Chabat. També són traduïts del francès els *Apuntes de viaje de un arquitecto por el noroeste de Europa*, extrets de l'obra de Félix Narjoux apareguda a París l'any 1876 sota el títol *Notes de voyage d'un architecte dans le Nord-Ouest de l'Europe*. En aquest cas no es tracta tan sols d'una traducció d'una obra estrangera, sinó que a més es pretenia difondre el coneixement de l'arquitectura europea a través de la crònica d'una experiència, el viatge, que es considerava especialment enriquidora per al professional de la construcció³⁷.

El *Suplemento a la Biblioteca...* es feia també ressò d'un altre element clau de la vocació internacional de la cultura arquitectònica del segle XIX: les exposicions universals. R. Soriano desenvolupà una àmplia crònica amb abundància d'il·lustracions sobre la història, l'emplaçament urbà, l'arquitectura i les belles arts a l'Exposició Universal de París del 1878³⁸.

La polèmica professional mestres d'obres-arquitectes

El *Suplemento a la Biblioteca del Constructor...* nasqué i es desenvolupà amb una decidida voluntat d'afirmació professional del col·lectiu dels mestres d'obres, al qual volia representar. Les polèmiques

professionals foren en realitat un dels grans temes, i fins i tot una de les principals raons d'existir de gran part de les publicacions periòdiques d'arquitectura del segle XIX. El debat entre arquitectes i mestres d'obres, originat per la transformació dels mecanismes de formació dels professionals i per la delimitació de les atribucions respectives, tingué una projecció periodística en l'enfrontament entre l'*Eco de los Arquitectos* i la *Revista de Caminos Vecinales, canales de riego y construcciones civiles*³⁹ durant els anys 1870-1872. Des d'aquesta darre- ra, Marcial de la Cámara encapçalà una doble campanya: d'una banda, en favor de la llibertat d'actuació professional independentment del títol, d'una altra banda, per la reivindicació del títol de «profesor de arquitectura» per als mestres d'obres amb formació acadèmica⁴⁰. La designació de «profesor de arquitectura» obtingué un ampli i polèmic ressò, fins i tot en mitjans no estrictament professionals⁴¹. Molt actius durant el Sexenni Revolucionari, els mestres d'obres varen perdre finalment la confrontació amb els arquitectes. L'any 1871 la Direcció General de Instrucció Pública desestimava la titulació de «profesores de arquitectura», establint així clarament la separació entre els mestres d'obres i els arquitectes —únic títol reconegut— i l'any 1873 foren atorgats a la Península els darrers títols de mestres d'obres.

Malgrat això, entre 1876 i 1879, Marcial de la Cámara continuà a títol privat el seu combat per la defensa socioprofessional i per la dignificació de la seva «clase» a través de les pàgines del *Suplemento a la Biblioteca...*, en les quals es presentava abans que tot com a «profesor de arquitectura». Així, l'any 1878 atribuïa a determinats arquitectes una «patente de ineptitud», criticava la negligència en alguns treballs importants dirigits per ells, exposava la implantació professional majoritària dels mestres d'obres a nombroses ciutats i s'oposava amb arguments legals a la marginació dels mestres d'obres a un estat de subordinació total respecte dels arquitectes⁴².

La relació de Marcial de la Cámara amb el Centro de Maestros de Obras de Cataluña respondria a aquesta estratègia de solidaritat corporativa i dignificació professional en la mesura que Barcelona era sens dubte la més gran de les ciutats espanyoles on els mestres d'obres tenien més protagonisme i dinamisme⁴³. Així, en la crònica que Cámara publicà a la seva revista sobre l'exposició i el certamen corresponent a la inauguració de la nova seu del Centre hi ha dues qüestions prioritàries, en primer lloc, la seva presència social i la seva fortalesa institucional⁴⁴, en segon lloc, la categoria artística —en el sentit més ampli i més prestigiós— de l'esmentada societat⁴⁵.

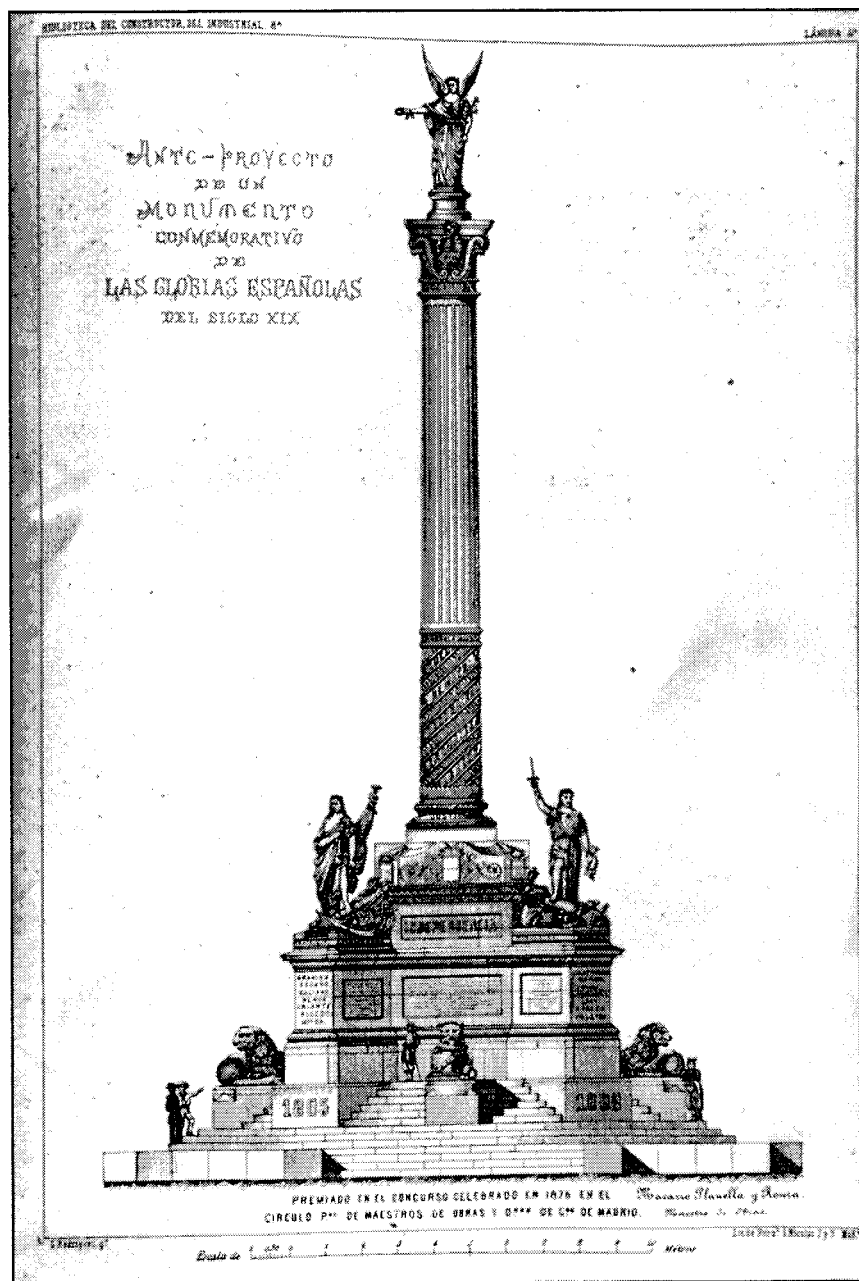

Figura 7. Avantprojecte de monument commemoratiu de les glòries espanyoles del segle XIX.

39. La *Revista de Caminos Vecinales...* publicada a Madrid entre 1863 i 1880 fou l'òrgan oficial de les classes dedicades a la construcció i es presentava com una obra «dedicada a la defensa de los intereses de los directores de Caminos vecinales y Canales de Riego y de los maestros de Obras con título académico» (A. ISAC, op. cit. p. 420-421).

40. Marcial de la Cámara reivindicava l'equivalència del títol de mestre d'obres definit l'any 1845 amb el de «profesor de arquitectura» creat per l'Academia l'any 1817 no per una raó de prestigi, sinó per una qüestió de competències.

41. Ángel Fernández de los Ríos

a *El futuro Madrid* donava una visió crítica de tots els professionals de la construcció i en concret feia esment del «profesor de esos que si no profesan tienen discipulos que profesen por ellos y que los hagan aparecer a los ojos del mundo como rivales de Juan de Herrera» en referència al mestre d'obres i per diferenciar-lo de l'arquitecte i de l'ingenyer (A. FERNÁNDEZ DE LOS RÍOS, *El futuro Madrid*, 1868, p. 9).

42. M. DE LA CÁMARA, «Patente de ineptitud», a *Suplemento de la Biblioteca del constructor...*, 1878, p. 205-207.

43. Vegeu J. BASSEGODA NONELL, *Maestros de Obras barceloneses*, ed. Técnicos Asociados, Barcelo-

na, 1973; J.M. MONTANER, *L'Ofici de l'arquitectura*, UPB, Barcelona, 1983.

44. «En la industrial y populosa Barcelona, donde existen á cientos las corporaciones ilustres, descuella [el Centro de Maestros de Obras] entre las primeras, y son hoy la admiración de todos sus magníficos salones y ventajosos y prácticos trabajos» (M. DE LA CÁMARA, «Exposición y Certamen del Centro de Maestros de Obras de Cataluña», *Suplemento a la Biblioteca del Constructor...*, 1876, p. 79).

45. «[...] no podia menos de campear el Arte por doquiera como en su propio seno, acreditando una vez mas las relevantes

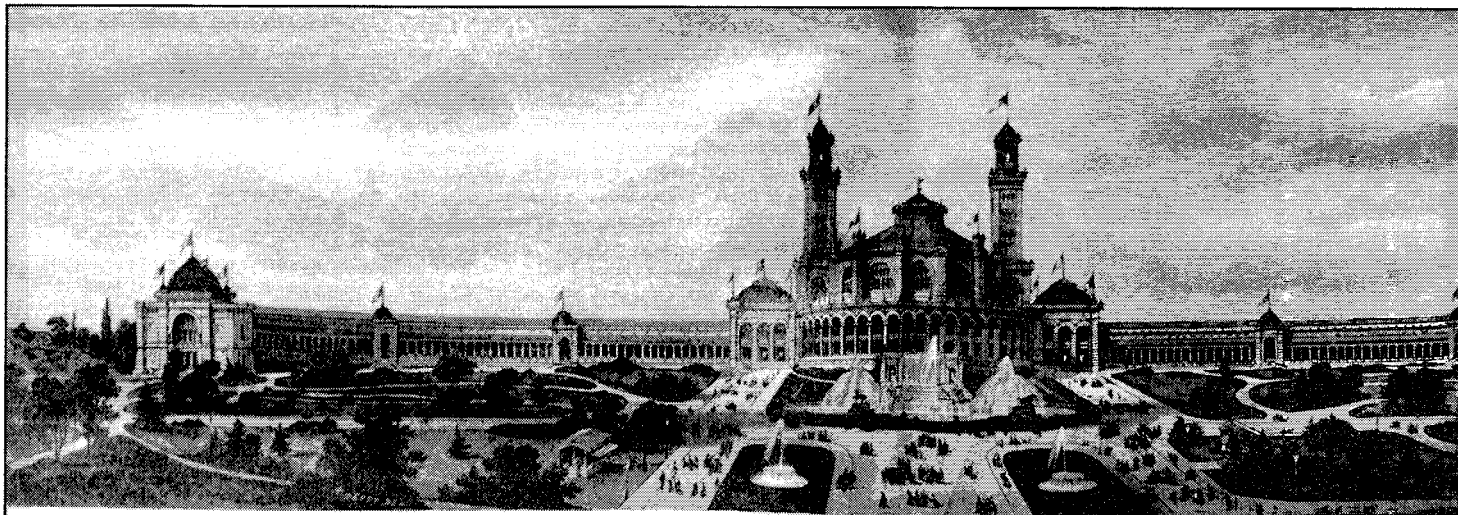

FIGURA 68.—VISTA GENERAL DEL PALACIO DEL TROCADERO, DESDE EL JARDIN.

Figura 8.
Vista del palau del Trocadero
per a l'Exposició Universal
de París del 1878.

A més, Càmara obria de nou, des de les pàgines de la seva revista, l'enfrontament directe amb els arquitectes. Al consell de l'arquitecte Repullés Segarra adreçat als mestres d'obres de completar la seva formació a l'Escola d'Arquitectura expressada a *Anales de la Construcción y de la Industria*, Ramón Soriano responia des del *Suplemento a la Biblioteca del Constructor* reivindicant la capacitat per projectar independentment del títol que es tingués⁴⁶.

L'elecció de les realitzacions, els projectes o les obres als quals es dedicava una crònica venia també en gran mesura definida per la voluntat de defensar, de revaloritzar i de donar prestigi a la tasca dels mestres d'obres. Els extensos i documentats articles ja esmentats sobre el mercat del Born i sobre el projecte de monument a les glòries espanyoles al segle XIX, entre altres, foren triats no únicament pel seu interès particular, sinó també pel fet d'haver estat concebuts o realitzats per mestres d'obres. En el primer posa de relleu la figura de Josep Fontseré com a responsable d'un projecte urbanístic ambiciós i com a introductor destacat de sistemes constructius d'avantguarda:

«Las sucesivas construcciones que forman [...] el parque [la Ciutadella], y en las cuales el Sr. Fontseré da muestra palpable de sus vastos conocimientos técnicos y artísticos, se han aumentado con la que hoy damos a conocer [el Born]» a través de la utilización «del hierro conforme á los últimos adelantos de la ciencia y de la industria, y ha caracterizado esta construcción por su aspecto monumental, ligereza y atrevimiento»⁴⁷.

La introducció de l'editor a l'article dedicat al projecte del monument a les glòries espanyoles del segle XIX, manifesta «una vez mas que el Arte no

anida solo en determinados lugares, ni es patrimonio exclusivo [*sic*] de ciertos titulares [els arquitectes]; sino que le poseen en alto grado otros prófesoeres que al Arte de construir se dedican» i valora el projecte presentat pel mestre d'obres Macari Planella i Roura més positivament que els precedents antics il·lustres o que les realitzacions dels arquitectes moderns⁴⁸.

El *Suplemento a la Biblioteca del Constructor, del Industrial, Bellas Artes, Obras Públicas y Ciencias Exactas* constitueix no només un document sobre el pensament i la tasca del seu director i un testimoni del dinamisme periodístic del Valladolid de principi de la Restauració, sinó també un preciós exemple del valor intel·lectual i professional dels mestres d'obres en general. La historiografia recupera aquests professionals condemnats a desaparèixer per la implantació al segle XIX d'una nova organització dels oficis de la construcció. Com diu Bonet Correa «la figura de los maestros de obras debe ser tenida muy en cuenta a la hora de escribir la historia de la arquitectura de la centuria pasada»⁴⁹. Paradoxalment, l'efímera organització de l'ensenyament dels mestres d'obres després del 1849, dirigida exclusivament per arquitectes entre els quals es troben alguns dels més rellevants de la seva generació, fou d'una gran qualitat i donà lloc a una sèrie de promocions de mestres d'obres de gran valor poc abans de l'extinció d'aquesta figura professional⁵⁰. El seu interès no es limità a l'extensa i acurada activitat edilícia, sinó que la seva activitat teòrica i intel·lectual és també significativa, i tant Marcial de la Càmara com la seva revista no constitueixen en aquest sentit un cas aïllat⁵¹.

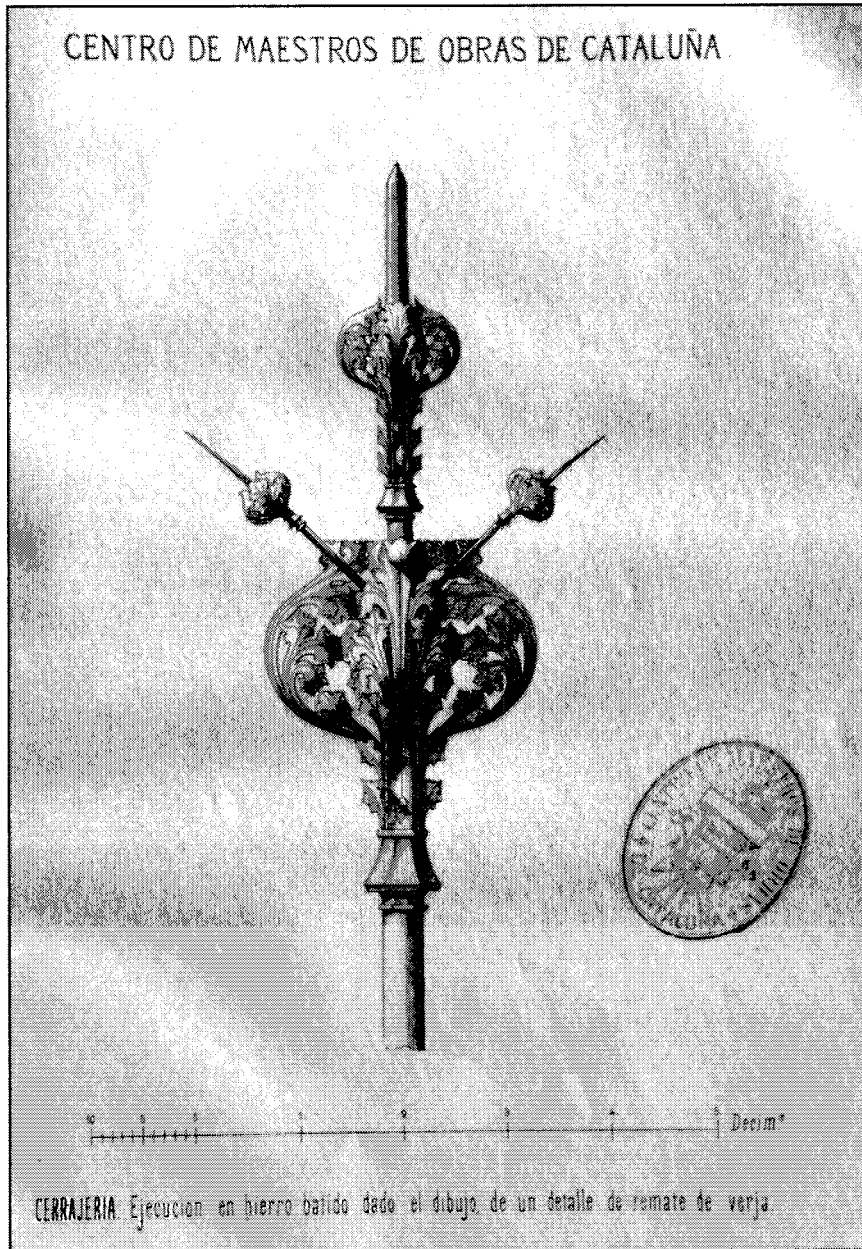

Figura 9.
Detall de coronament d'una reixa de ferro. Centre de Maestros d'Obres de Catalunya.

dotes que poseen los Profesores de Arquitectura, Maestros de Obras, de Barcelona» (ibídem).

46. SORIANO, Ramón, «Proyecto de doble seminario para el Obispado de Barcelona», ibídem, 1878, p. 230.

47. «El mercado del Borne en Barcelona», ibídem, 1878, p. 260.

48. «Desde la columna Trajana, erigida en Roma, la más bella que se conoce, renombrada mas por sus relieves que por su forma, de la que es un remedo la de Vendome de París, hasta las más modernas de Julio en la misma capital y la de la Concepción, todas erigidas por celebrados Arquitectos, ninguna posee las buenas proporciones y bellezas del proyecto del Sr. Planella». També considera de menys qualitat estètica la projectada per l'arquitecte

francès Davioud per Portugal («Monumento conmemorativo...», ibídem, 1877-1878, p. 182).

49. A. BONET CORREA, F. MIRANDA, S. LORENZO, op. cit., p. 43.

50. «[...] la importancia de la plantilla docente con que contaron las escuelas de maestros de obras y que, en parte, explicarían los buenos resultados obtenidos a través de sus alumnos [...]» (P. NAVASCUÉS PALACIO, *Arquitectura española (1808-1914)*, col. Summa Artis, vol. XXXV, Espasa Calpe, Madrid, 1993, p. 73).

51. Josep Maria Montaner presenta el recull de publicacions dels mestres d'obres catalans durant la segona meitat del segle XIX que es caracteritza per la seva diversitat temàtica (Vegeu J.M. MONTANER, op. cit. p. 29).